

М. Е. Уалиев, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының жалпы білім беретін пәндер кафедрасының аға оқытушысы, полиция майоры;

Ө. А. Тұрғанов, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының қылмыстық құқық және криминология кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі, полиция подполковнигі

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢЫ БОЙЫНША КҮШ ҚОЛДАНЫП ЖАСАЛАТЫН ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық заңында кейбір күш қолданып жасалатын кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтардың құқықтық мәселелері қарастырылады.

Түйін сөздер: күш қолдану, психикалық жарақат, жәбірленуші, құқық бұзушылық.

Күш қолданудың ұғымы туралы мәселені шешу әлеуметтік және құқықтық мағынада да түпкілікті мәнге ие. Қазақстан Республикасы қылмыстық сот өндірісінде «күш қолдану» ұғымының анықтамасы жоқтығына және теорияда да, құқық қолданушылық тәжірибеде де оның анықтамасына және оны түсінуге қатысты бірыңғай көзқарас қалыптаспағанына байланысты одан да үлкен мәнге және өзектілікке ие болады.

Ғалым-заңгерлердің ішінде де күш қолдануды анықтауда түрлі көз қарастар байқалуда.

«Күш қолдану» дефинициясын құқықтық санат ретінде қарастырғанда, адамзаттық қызметтің көп жағдайда қоғамдық қауіпті бола тұра түрлі мінез-құлықтық актілерін сипаттайтындығын атап өткен жөн. Алайда тек қана кейбіреулері (олардың ішінде Ф. Ницше, Ю. М. Антонян, И. В. Бойко және басқалар) күш қолданудың қоғамға пайдалы да болуы мүмкін екендігі туралы айтады.

Мысалы, Ф. Ницше адамзаттық қоғамдағы күш қолданудың халықаралық ауқымда да (соғыстар нысанында), сондай-ақ тұлғааралық қатынастарда да, және тіпті әр адамның өзіне деген күш қолданудың пайдалылығын, еріну, мойынсыну және басқа да психологиялық кемістіктерді жою арқылы негіздеп берген. Өмірдің өзі Ф. Ницшенің пікірінше негізінен «өзінің негізгі көріністерінде күш қолдану жолымен әрекет етеді және бұл сипаттан тыс мүлдем ойға қонарлықтай болуы мүмкін емес».

Өзіне қарсы күш қолдануды аутоагрессия ретінде қарастыратын Ю. М. Антонян, И. В. Бойко және В. А. Верещагин – адамның өзіне-өзі жеке ұғыну арқылы күш қолдануы. Күш қолдануды құқыққа сай екендігін А. В. Наумов та қолдайды, ол «... күш қолдану (оның қажетті қорғаныс кезіндегі шекті көріністерін қосқанда) құқыққа сай болып табылады. Соңғы ұғым күш қолдануды тек қоғамға қауіпті және құқыққа қайшы көріністермен ұштастыруға мүмкіндік береді» деп жазған.

Бұл адамзаттық қоғамдағы құбылыс ретіндегі күш қолданудың күрделілігі мен көп қырлылығын куәландырады. Оның нысандарының, тәсілдерінің және мақсаттарының көптүрлілігі ұғымды түбегейлі анық қалыптастыруға мүмкіндік бермейді. Күш қолданудың жалпы бағалаушылық белгілері, біздің пікірмізше, адамдық өзара қатынастардың басқа да ұқсас нысандары мен тәсілдерінен шектеу мақсатында анықтауға болады және қажетті.

Осылайша, күш қолдануды құқықтық санат ретінде ұғынудың және оған қылмыстық-құқықтық ғылымда анықтама берудің алғашқы әрекеттері физикалық күш қолдануды, оның нәтижесінде жәбірленушінің еркі толық сал болып қалған, бұл тілеп отырған әрекеттердің мәжбүрлеп отырғанның ешқандай қатысуынсыз және «мәжбүрленушінің еркіне тікелей қарсы бағытталып, оның анық әрекетті өзі сезіну арқылы орындауға мәжбүрлейтін» оның өз еркін және шартты күш қолдануды мәжбүрлі түрде қол жеткізуге мүмкіндік беретіндігі шартсыз деп бөлетін Н. С. Таганцевпен жасалған. Ол күш қолдануға тек денеге қолсұғылмаушылыққа жасалған «жәбірленушінің ағзасында ешқандай тұрақты түр өзгерістер қалдырмай, өткінші

ауру немесе тіпті қарапайым физикалық сезінуді келтіретін» қол сұғушылықтарды ғана жатқызған.

Күш қолдануды әлеуметтік-құқықтық санат ретінде Л. В. Сердюкте қарастырған. Күш қолдануды анықтау барысында оның әлеуметтік-құқықтық белгілеріне нұсқамаудың мүмкін еместігін айта кеткен. Бұл белгілер адамға немесе топқа күш қолданушылық әсер әрдайым заңға қайшы, жәбірленушінің еркіне қарсы немесе одан тыс, кінәнің қасақана нысанымен жасалады және тұлғаның денсаулығына немесе қоғамдық мүдделерге зиян келтіреді немесе келтіруге қабілетті.

Тұлғаға немесе қоғамға кінәсіз немесе абайсыз зиян келтіру, біздің пікірімізше, қоғамдық пайдалы мақсаттардағы осындай ықпал сияқты, күш қолданудың сипатын тіпті оның барлық басқа белгілері болғанның өзінде жоғалтады. Күш қолданудың осы және басқа да белгілеріне, біз ең алдымен, адамға физикалық немесе психикалық жарақаттар не болмаса оның бостандығы мен өз еркін немесе әрекеттерін өз қалауы бойынша білдіруден шектеумен көрінетін салдарын жатқызамыз.

Абайсыз қылмыстық құқық бұзушылықтар күш қолданушылық сипатқа ие деген пікірді ұстанатын авторлармен тек күшті абайсыз қылмыстық құқық бұзушылықтардың элементі ретінде қолданылу (мысалы, күш қолданушының өзі үшін күтпеген жерден жәбірленушінің денсаулығына ауыр зиян немесе қаза келтіруге әкеп соғатын тентектік, бұзақылық әрекеттер) сөз болып отырған бөлігінде ғана келісуге болады. Дегенмен бұл қылмыстық әрекеттердегі ниетінің шегінен шығатын және құқықтық жақтан абайсыздықпен келтірілген сияқты бағаланатын қылмыстық нәтиже, күш қолданудың шегінен тыс орын алады.

Бұл ретте Н. В. Иванцова күш қолдануды екі мағынада қарастыруға болады деген шешімге келген: кең және тар мағынада. Күш қолдану кең мағына шеңберінде үш түрі ажыратылады.

Біріншісі өзіне, адамға немесе адамдар тобына қарсы бағытталған қоғамдық қауіпті күш қолдану.

Күш қолданушылық әсердің екінші түрі жануарларға, адамдардың мәйіттеріне және материалдық әлемнің (мысалы, заттарға) басқа объектілеріне қарсы бағытталған.

Үшіншісі өзіне әрекеттің қылмыстылығын жоққа шығаратын (қажетті қорғаныс, аса қажеттілік, қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамды ұстау, физикалық немесе психикалық мәжбүрлеу барысында) жағдайларда жасалатын қоғамдық пайдалы әрекеттерді; қылмыстық жазаны қолдануға байланысты әрекеттерді (өлім жазасы, бас бостандығынан айыру) қосады.

Күш қолдану тар мағынада (нақты қоғамға қауіпті күш қолдану) өзімен адамға (адамдарға) қасақана, қылмыстық заңнаманың нормаларымен тыйым салынған әсерін білдіреді.

Күш қолданудың тар мағынасының негізін қалаушылары болып өз кезеңдерінде А. А. Пионтковский мен М. Д. Шаргородскийлар табылған.

Мысалы, А. А. Пионтковский заңнамалық «күш қолдану» терминіне түсінік бере отырып, оның «өз қалауына қарама-қайшы келетін әрекеттерге кез келген мәжбүрлеуден тұратындығын» атап өткен. Күш қолданудың мәжбүрлеу сияқты осындай қызметіне нұсқай отырып, ол күш қолданудың басқа қызметін — басуды (жоюды) қалдырып кеткен.

М. Д. Шаргородский оны денсаулықтың зақымдалуына әкеп соқпаған, бірақ физикалық ауру әкелген адамның денелік қол сұғылмаушылығына қасақана әсер ретінде анықтай отырып, физикалық ауру болмайтын кез келген әрекеттермен психикалық жәбір шегулердің әр алуан түрлерін келтірудің, тұлғаның үстінен күш қолдану болып табылмайтындығына нұсқаған.

С. В. Познышев күш қолданудың тар мағынасын физикалық ауру келтіретін соққыны, соққыға жығуды немесе басқа да күш қолдану деп түсінген. С. В. Познышевқа қарағанда көптеген заңгерлер «күш қолдану» заңнамалық термині тек физикалық қана емес, сонымен қатар психикалық та күш қолдануды ұйғарады, ал физикалық күш қолдану кең түсіндіруді қажет етеді деп түсіндірген. Осыған байланысты кейіннен қылмыстық құқық бұл терминнің

өзіне жеке тұлғаның өміріне, денсаулығы мен бостандығына қарсы күш қолданушылық қол сұғушылықтардың барлық тобын қосатын кең түсінігіне көшкен.

П. И. Люблинский өз кезеңінің өзіне де былай деп жазған: «Физикалық күш қолдану жалпы басқа тұлғаның оның айқын немесе жасырын келісімінен тыс денесіне қол сұғылмаушылығын бұзатын әрекеттерінен көрінеді».

Күш қолдану барынша егжей-тегжейлі Р. Д. Сабировпен ұсынылған, ол мұны «басқа тұлғаға адамдардың немесе жануарлардың физикалық күшін, сондай-ақ техникалық құралдарды, материалдық әлемнің жойқын факторлары мен қасиеттерін не болмаса табиғаттың түрлі құбылыстарын әсер етіліп жатқан тұлғаның еркіне қарсы немесе одан тыс, оның денелік қол сұғылмастығын, анатомиялық тұтастығын, не болмаса қандай да бір органының қалыпты қызмет етуін бұзу немесе осындай әрекеттер жасаймын деп қорқыту арқылы пайдалану жолымен қасақана әсер ету».

Біздің ойымызша орын алған жағдайдан шығу барлық көрсетілген ұғымдарды жалпы «күш қолдану» ұғымымен алмастырудан тұрады, бұл жерде күш қолдану деп басқа адамға оның еркіне қарсы немесе тыс қасақана құқыққа қарсы физикалық және психикалық күш қолдану деп түсінген жөн.

Осыған байланысты, күш қолдануды физикалық, психикалыққа бөлген жөн. Сол себепті, қолданыстағы заңнаманы бірыңғай пайдалану мақсатында біз ұсынған анықтаманы Жалпы бөлімде ҚР ҚК дербес 10-1 б. ретінде бекіткен жөн: «10-1 бап. Күш қолдану.

1. ҚР ҚК Ерекше бөлігін нормаларындағы күш қолдану деп басқа адамның еркіне қарсы немесе қасақана құқыққа қайшы физикалық және психикалық күш қолдануды түсінген жөн.

2. Күш қолдануды физикалық және психикалыққа бөлген жөн».

Бұл, өз кезегінде тек тәжірибе ғана, алайда осы тәжірибе ғалымдардың аяқталмас дауларын тоқтатады.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрена характеристика правонарушений, совершающихся с применением насилия, по уголовному законодательству Республики Казахстан.

RESUME

This article considers the problem of application of violence measures against offense in the criminal law.